

*From Antiquity to Nowadays
От древността до днес*

РУСКИТЕ РЕВОЛЮЦИИ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА НИКОЛАЙ БЕРДЯЕВ

Ася Атанасова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. Руските революции от 1917 г. не спират да вълнуват историците. Можеше ли Русия да избегне тези катаклизми? Защо пролетарската революция се осъществява в изостанала, селска страна и още куп въпроси, чиито отговори са потърсени в проникновените книги на руския религиозен философ Николай Бердяев. Той е човекът, прозрял истината, че революцията е вътрешна съдба на руския народ и че болшеvizмът може да се преодолее не със сила, а с духовно пречистване.

Keywords: humanity, revolution, Bolshevism, intellectuals, devils

Само след няколко месеца ще се навършат 100 години от избухването на двете руски революции от 1917 г. Събития, натоварени с изключително важни последствия не само за Русия, но и за целия свят. И досега Февруарската революция остава някак си в сянката на Октомврийската, но това не я прави по-малко значима, особено за Русия. За Октомврийската е достатъчно да споменем, че често е сравнявана с Великата френска революция от 1789 г. (най-вече от болшевиките и от съветските историци; по този начин искат да я „узаконят“, да прикрият извършения преврат) и че за много съвременни историци тя поставя началото на нова ера в човешката история, дори за някои тя поставя началото на Студената война.

Огромният интерес към руските революции не стихва и до днес, нищо че е изминал един век от годината 1917. Този факт още повече засилва значимостта им в историята. Те продължават да се анализират, да се разглеждат през призмата на съвременната ни действителност, да се търси аналог с днешната динамична история и т.н. Това означава, че продължава търсенето на истината за тези събития, какво ги поражда, подхранва и защо имат толкова пагубно влияние за развитието на Русия и света. Постоянното вглеждане и обръщането назад в историята може би означава, че те не са докрай разбрани и осмислени от нас, а това неизменно е заплаха за повтарянето на подобни събития.

Историците така и не са стигнали до общо възприети изводи и оценки за тях (особено за Октомврийската), но прави впечатление, че повечето руски и чужди автори възприемат идеите на Николай Александрович Бердяев (1874 – 1948) за революционните процеси в Русия; няма книга по тази тема без негов цитат. Съвременник на катаклизмите в началото на XX век в страната си, Н. Бердяев много бързо успява да прозре причините, довели до огромните размествания в руското общество. Без да разполага с всички документи, с които боравят съвременните историци, той стига до логични по отношение на случващото се заключения. Според неговото твърдение *„Руската революция не е политически или социален феномен, това е преди всичко феномен на духовния и религиозен ред“* (Berdyayev, 1990: 6). Тоест, който познава добре психологията на руснаците, начина им на мислене, душевността им, само той може да даде адекватна оценка на случващото се в Русия. Или както пише Фьодор Тютчев, *„Русия не може да се разбере с ум, не може да се измери с общ аришин, тя има особена осанка, в Русия може само да се върва“*.

Оттук започва генезисът на противоречието между западния рационализъм и руската менталност. Западните хора се опитват да обяснят всичко рационално, при тях всичко е подредено. Според Бердяев руският народ е народ на *„откровенията и вдъхновенията, лесно изпадащ в крайности... Това е народ, който предизвиква безпокойство у западните народи“* (Berdyayev, 2007a: 240).

Далеч съм от мисълта да изчерпя възгледите на Н. Бердяев за революцията в няколко реда, това би било несериозно, а и невъзможно. Целта ми е да дам един различен поглед за тях, не точно исторически, а да вникна в душата на революцията, разбира се, с помощта на философа и чрез него. Казвам душата, защото той успява да ѝ даде душа, за да я почувстваме, да я разберем не с ума, а със сетивата си. Николай Бердяев прави дисекция на руската революция чрез религията, той преди всичко е религиозен философ, представител на Руския философско-религиозен ренесанс. Това културно движение се развива в началото на XX в., точно по времето, когато Русия изживява най-големите си политически и социални катастрофи. Според Бердяев епохите на духовна гениалност съвпадат с период на отслабване на държавата. За пример може да вземем Германия. Когато тя дава на света Гьоте, Шилер, Кант, Фихте, Хегел, Шопенхауер, Лесинг и още много други, *е била слаба, жалка, раздробена на части, в нищо и никъде не е било осъществено могъществото на „живота“... Културата винаги е била велика несполука в живота. Съществува като че ли противоположност между културата и „живота“*. Цивилизацията се опитва да осъществи *„живота“*. Тя създава *могъщата немска държава, могъщ капитализъм и свързания с него социализъм... Но в тази могъща Германия няма да има Гьоте... В могъщата цивилизация на Британската империя*

не са възможни вече Шекспир и Байрон... В Италия на социалистическото движение не са възможни вече Данте и Микеланджело (Berdyayev, 1994: 224 – 225).

Бердяев анализира революцията от гледна точка на сблъсъка между божественото и антибожественото, което според него е обладало руската радикална интелигенция. Самият той често пише за себе си, че е „противоречива натура“, че е „нужно да обясни своите противоречия“. „Търсих истината, но животът ми не беше живот на мъдрец, в него не господстваше разумът, в него имаше твърде много ирационалност и нецелесъобразност“ (Berdyayev, 20076: 496 – 497). Тази противоречивост лесно може да бъде открита във философията на Н. Александрович. Първите му книги след революцията са тотална критика към болшевиките и тяхното русифициране на западните социалистически идеи, но през 1940 г. той пише: „Освен това осъзнавам себе си като аристократичен мислител, признал истината на социализма. Нареккоха ме дори изразител на „социалистическия аристократизъм“ (Berdyayev, 20076: 498).

Самата аз не съм съгласна с някои исторически оценки и интерпретации на Бердяев както за руската, така и за френската революция, донякъде и за фашизма, но държа да ги цитирам в статията си точно заради това, че са различни и ирационални, че са по-близки до душата, отколкото до разума. За мен няма по-силна книга за революцията, която те докосва истински, от „Извори и смисъл на руския комунизъм“.

И нещо друго, което не съм търсила и не съм се стремяла към това – многото цитати в статията, но без тях тя нямаше да е същата.

Николай Бердяев е роден в Киев в семейство на дворяни. Взема дейно участие в студентското революционно движение от 1897 – 1898 г., заради което е арестуван и изпратен на заточение. Като студент Н. Бердяев се увлича по марксизма, но бързо се разочарова от неговите крайности, и най-вече от антихуманността му. Критичността му към това станало модерно политическо течение в Русия го прави близък до така наречените „легални марксисти“. Те отричат много от основополагащите идеи на Маркс и се опитват да внесат творчество и човечност в неговия облик. Своята ненавист към радикалната революционна интелигенция и пагубната ѝ роля в революцията от 1905 – 1907 г. той излага в статиите си в сборниците „Вехи“ (1909) и „Из глубины“ (1918). Философът прави и рязко разграничаване между марксизма и руския комунизъм. Тази му идея е блестящо развита в книгата „Извори и смисъл на руския комунизъм“ (1934). Напълно отрича Октомврийската революция, като я нарича „велико нещастие“. За никого не е изненада, че хора като Бердяев са тръгн в очите на новата тоталитарна власт и той бързо попада в полезрението на нейните агенти.

През 1920 г. е арестуван по делото „Тактическият център“⁽¹⁾, въпреки че няма никаква съпричастност към него. Бердяев си спомня, че много негови

приятели са арестувани тогава, но той е освободен. При един от следващите арести е заведен при Феликс Дзержински и лично разпитан от него. На разпита присъства и Каменев. Накрая Дзержински заповядва да му намерят кола, с която да се прибере, такава няма, но един войник го прибира с мотоциклета си. Протоколите от разпита изграждат ясна картина за възгледите му и оценката за деянието на болшевиките. Философът казва, че *не е съгласен нито с буржоазното общество, нито с комунизма, защото и двете не успяват да изградят християнско общество, основано на християнската свобода и християнското равенство*³⁾. Попитан какво мисли за структурата на съветската власт и системата на пролетарската държава, Бердяев отговаря, че *той застъпва гледната точка на човека и човечеството, отрича и демокрацията като форма на управление, неговата идеология е аристократичната, но не в съсловен смисъл, а в смисъл на господство на най-добрите, най-умните, на талантливите, на образованите, на благородните*. А относно пролетарския характер на държавата думите му разкриват огромна част от същността на болшевишката революция: *„Не мисля, че в Русия има пролетарска държава, тъй като болшинството от руснаците са селяни“*³⁾.

Две години по-късно Н. Бердяев отново е задържан и подканен да напусне Русия; ако приближи нейните граници, го заплашва разстрел. Той става част от екипажа на „Философския параход“, който през 1922 г. изкарва от Русия огромна част от елита ѝ: лекари, инженери, адвокати, поети, университетски преподаватели (болшинството са хуманитаристи).

Има такава тенденция, че деспотичната/авторитарната/тоталитарната власт по презумпция се страхува от независимите в своето мислене учени, които се занимават с хуманитаристика, защото те успяват бързо да я разпознаят като такава и да направят своеобразна дисекция на механизма за потискане на обществото. Ерих Фром казва: *„Хуманността не е свързана с притежаване или владене, а с осмисляне и съпреживяване“*. А ето и думите на Троцки, които в по-голяма степен касаят случващото се в Русия, отколкото мислите на Е. Фром: *„Ние изпратихме тези хора, защото нямахме повод да ги разстреляме, а беше невъзможно да ги търпим“*⁴⁾.

Първоначално Н. Бердяев се установява в Германия, а след това във Франция, където и умира. Безспорно той се превръща в един от най-известните руски емигранти. Номиниран е за Нобелова награда, а през 1947 г. Кеймбриджкият университет му присъжда званието Doctor honoris causa. Всичко това е във време, когато съветските „учени“ правят всичко възможно да принизят творчеството му и то да потъне в забвение.

Преди да напусне границите на Русия през 1922 г., Н. Бердяев живее и твори цели пет години в условията, наложени от болшевиките. Това е много ползотворен период за него и той успява да напише няколко книги, свързани с промените в руското общество след 1917 г. Една от първите книги по

тази тема е „Духовете на руската революция“. В нея философът ни представя руската революция, вплетена в творчеството на трима гениални писатели: Гогол, Достоевски и Толстой. Според него централно място и най-много внимание трябва да се обърне на творчеството на Достоевски, защото точно той *пророчески разкри всички духовни основи и движещи пружини на революцията*. По-късно Н. Александрович ще развие тези свои мисли за него в „Мирогледът на Достоевски“ – блестящ анализ не само за прозренията на писателя за революцията, но и за руската интелигенция, руския характер, душевност.

В тези първи книги още от самото им начало си личи негативното отношение на Н. Бердяев към Октомврийската революция. Той не само че не одобрява стореното от болшевиките, но и предсеща катастрофата, която ще се стовари върху Русия. *„Русия я сполята страшна катастрофа. Тя пропадна в тъмна бездна... Всеки народ има свой революционен стил... Всеки народ прави революцията с онзи духовен багаж, който е натрупал в миналото, и внася в революцията своите грехове и пороци, но също и своята способност за саможертва и ентусиазъм. Руската революция е антинационална по своя характер, тя превърна Русия в безжизнен труп“* (Berdyayev, 2007в: 7).

Знаейки резултатите от революцията, не е трудно да разберем, че руснаците влагат в нея повече от своите пороци, отколкото саможертва и ентусиазъм, и точно това определя нейния характер. Според Бердяев, ако се вгледаме по-надълбоко в процесите, развиващи се през 1917 г., ще видим *„стара Русия, ще срещнем стари познати лица. Безсмъртните образи на Хлестаков, Пьотр Верховенски и Смердяков се срещат на всяка крачка от революцията“* (Berdyayev, 2007в: 8). Колкото и да са различни Гогол и Достоевски, у тях има нещо пророческо за Русия, нещо проникващо в самото същество, в най-тайните кътчета на природата на руския човек (Бердяев, 2007в: 9). За Бердяев Толстой е повече космичен, отколкото антропологичен, затова са му по-близки Гогол и Достоевски, но в революцията се разкрива Толстой на моралните оценки, проявява се толстоизмът, като характерно за руснаците миросъзерцание и мировъзрение (Berdyayev, 2007в: 9).

Чрез художествените си похвати Гогол разкрива духовните болести на руснака, неизличими от никакви обществени реформи и революции. „Изключителната простачина“ не е породена от стария политически и социален строй, а точно обратното – тя го е породила него. Според философа Гогол не успява да създаде положителни човешки образи и това го измъчва. Но не той е виновен, че в Русия има толкова много без-образност и безобразност. Чрез Гогол Бердяев разкрива още една страшна истина за руската революция – че тя не води след себе си прогрес, не вкарва Русия в лоното на демократичното парламентарно управление. Русия скача от един режим в друг, още по-страшен и кървав за руснаците. Н. Бердяев вярва, че руснаците са чакали и желали революцията и че са ѝ възлагали огромни надежди. Тя е

щяла да изчисти от себе си „чудовищните образи на Гоголевата Русия“. Но това е най-голямата лъжа на революцията. „Революцията разкри същата стара Гоголева Русия, нечовешка, полузверска Русия на зурлите и муцуни-те“. До падането на самодържавието повечето злини, споходили народа, са писани на негова сметка, но когато то пада, „руският мрак и руското зло останаха“ (Berdyayev, 2007в: 13 – 14).

Когато самодържавието рухва, Хлестаков и Чичиков са в стихията си, те са излезли от рамките, наложени им от стария строй, и са се развихрили. „Падането на тези остарели форми доведе до това, че руснакът окончателно се разпаса и се появи чисто гол. Злите духове... се изскубнаха на свобода и развихриха оргии“. Ако Русия иска да се пречисти, то тя трябва да се освободи от властта на Гоголевите призраци (Berdyayev, 2007в: 16 – 17). Това пречистване може да го уловим в произведенията на Достоевски.

Руската революция се извършва „по Достоевски“. Великият прозаик сякаш е предвидил и анализирал революцията още преди тя да избухне. Н. Бердяев се възхищава от Достоевски, често нарича себе си негов син. Привлича го това, че творчеството му е „антропологично откровение – откровение на човешката дълбочина, не само душевна, но и духовна“ (Berdyayev, 2007в: 18). Допада му, че Достоевски запазва образа на човека, вярата, че злото може да премине в добро и че създава надежда. За него руснакът е пропит от апокалиптичност и нихилизъм. Често тези две противоположни начала се сливат. Това се наблюдава и при руската интелигенция. Руското търсене на правдата в живота винаги придобива апокалиптичен или нихилистичен характер, като така се създава почва за лъжерелигии (Berdyayev, 2007в: 20).

Достоевски много точно долавя замяната на Бога от руската интелигенция със социализма и нихилизма. За нея това е новата религия, без да разбира, че тя е лъжерелигия. „Социализмът е не само въпрос на работничеството..., а предимно атеистичен въпрос... въпрос на Вавилонската кула, която се строи без Бога, не за да се достигнат от земята небесата, а за да се свалят небесата на земята“ („Братя Карамазови“). Руската интелигенция, тази, която извърши революцията, винаги е възприемала за себе си месианската роля на спасителка на народа. Руският революционен социализъм се възприема като царство Божие на земята, разбира се, без Бог.

За Н. Александрович говорителят на нихилистите, атеистите, социалистите в произведенията на Достоевски, или както самият Достоевски ги нарича „руските момчета“, е Иван Карамазов. В него има измамна руска чувствителност и състрадание към човека, зад която е скрита омразата към Бог. Във въпроса му към Альоша дали би бил архитект на зданието на човешката съдба, която ще ошастливи хората, ще им даде мир и спокойствие, но ще бъде изградена върху сълзата на едно дете, се крие руският морален патос. „С този въпрос беше морално обоснован руският революционно-нихилистичен бунт“

(Berdyayev, 2007в: 22). Руската интелигенция се нагърбва със задачата да поправи несправедливостта да се градят щастието, историята на хората върху страданието на предните поколения. Но тя не може да направи нищо реално, за да има по-малко сълзи, тя само успява да ги увеличи, да направи революция, потопена в сълзи и страдания. *„От недоволството на руските момчета от Бога по повод сълзицата на детето и сълзите на народа, от възвишените им разговори по кръчмите се ражда идеологията на руската революция“* (Berdyayev, 2007в: 24).

Религията на социализма приема всичките три изкушения, отхвърлени от Христос в пустинята. Тя ще даде на хората щастие и спокойствие: *„ние ще успокоим всички... Ние ще ги убедим, че те само тогава ще станат свободни, когато се откажат от своята свобода“*. Достоевски гениално е прозрял духовните основи на социалистическия мравуняк. *Социалистическият колективизъм е лъжесъборност, лъжецърква, която носи със себе си смърт на човешката личност, на образа и подобие Божие в човека, край на свободата на човешкия дух“* (Berdyayev, 2007в: 26–27).

Бердяев казва, че руската революция, преди още да се извърши, отдавна вече се е разиграла в „Бесове“. Героите на Достоевски са обхванати от бесове, така както тези, които извършват революцията в Русия. Че тяхната привързаност към лъжовната идея ги превръща в *„нравствени идиоти“*. Достоевски стига и до още едно важно пророчество в „Бесове“ – че руската революция ще бъде злокобна и мрачна, че тя няма да донесе възраждане на руския народ. Думите на Пьотър Верховенски, *главния демон на революцията*, *„Всъщност нашето учение е отрицание на честта и най-лесно може да увлечеш подире си руския човек чрез откритото право на безчестие“* („Бесове“) и твърдението му, че главна роля в революцията ще играят *„чистите мошеници“*, ни дава образа на хората, извършили революцията.

Според Н. Бердяев най-важната работа, която е свършила радикалната интелигенция с народа, е да изчисти неговите мисли. Тогава и малките наченки на индивидуално мислене са изтрети, мисленето е абсолютно безлично и масово. *В Русия всичко трябва да бъде колективно, масово, безлично* (Berdyayev, 2007в: 32). Това е обобщено отново в думи на Верховенски: *„И накрая – главната сила, циментът, който свързва всичко – срамът от собственото мнение. Това се казва сила! Не знам кой е, ама да го разцелуваши тоя, дето се е потрудил една-едничка собствена мисъл да не остане в главите им! За срам го имат!“* („Бесове“).

От гледна точка на историята, липсата на индивидуалност и налагане на колективното не само като начин на мислене, но и като начин на живот, е наслагвано с векове с наличието на селската община, крепостничеството, липсата на частна собственост и т.н. И в малкото време, когато всичко това започва да се срива и има някаква надежда за прогресивно развитие, Русия е погълната от революцията.

Бердяев не само че смята Достоевски за пророк на революцията, но когато четем разсъжденията му за руския комунизъм, ясно си личи как той го разнищава през призмата на Достоевски. За Бердяев „Легендата за Великия инквизитор“ е разказ до голяма степен за руския социализъм, за това, че няма никаква демокрация в революцията, тя е призрачна, управлява тираничното малцинство. Но тази тирания, нечувана в историята на света, ще бъде основана върху всеобщото принудително уравниване.

Достоевски е прозрял и още нещо – руският революционен социализъм няма нужда от образовани хора и думите на П. Верховенски го доказват: *„Долу образованието, стига наука! Материал има и без наука, ще стигне за хиляди години, но трябва да се въведе послушание... Жаждата за образование сама по себе си е вече аристократизъм. Появи ли се семейство, появи ли се любов, да покълнат само, и ето ти го желанието за собственост. Но ние ще смажем желанието: ще го удавим в пиянство, ще развихрим интригата, доноса... ще удушим всеки гений още в пелените му. Всичко под един знаменател, пълно равенство!“* („Бесове“). И още: *„Всички са роби и в робството са равни... И затова първата работа е да се смъкне нивото на образованието, науката и изкуството. Високото ниво на наука и изкуство е достъпно само за най-изключителните дарования, а на нас изключителни дарования не ни трябва!“* („Бесове“).

Ако Н. Бердяев се възхищава от Гогол и Достоевски, то положението с Толстой е коренно различно. В руските революции се виждат не художествените прозрения на Толстой, а неговите морални оценки. Проблемът е, че според Бердяев неговият морал е лъжовен. Той води до унищожаване на личността и качественоста. *„Толстой пречи на зараждането и развитието в Русия на нравствено отговорната личност, пречи на подбора на личните качества и затова е злият гений на Русия, неин съблазнител“* (Berdyayev, 2007в: 41).

Н. Бердяев обвинява Толстой и за друго: *„Той отхвърля всякаква историческа приемственост и не допуска никакви стъпала в историческото развитие“*. Този максимализъм се осъществява в руската революция, от нея лъха омраза към всичко историческо (Berdyayev, 2007в: 42). Революцията откъсва човек от историческото цяло и го приобщава към безличния колектив. Има и по-крайни оценки: *Толстой морално подготвя историческото самоубийство на руския народ, спира всеки негов порив към историческо творчество. Според философа Русия трябва да се освободи от Толстой като нравствен учител, преодоляването на толстоизма ще доведе до духовно оздравяване*.

Бердяев е усещал, че веднага след революцията Русия заживява в *„почти смъртоносна криза“* и *„новата Русия, която се ражда в смъртни мъки, е още загадъчна“*. Но тя няма да бъде такава, каквато

са си я представяли революционните идеолози. Антихристиянските духове на революцията ще родят своето тъмно царство (Berdyayev, 2007в: 51 – 52).

Както „Духовите на руската революция“, така и „Философия на неравенството“ (1923, писана е през 1918 г.) са замислени и написани още в Русия, тоест веднага след събитията от 1917 г. В тях философът споделя първите си впечатления от революцията и те никак не са положителни. Във „Философия на неравенството“ първото писмо – „За руската революция“, отново подлага на унищожителна критика руската революционна интелигенция. Бердяев им напомня, че те не са се вслушали в предупрежденията на „Вехи“ и с още по-голяма сила повтарят грешките си през 1917 г. Проличава тази противоречивост, за която стана въпрос. По-късно, когато тези първи впечатления от 1917 г. са отминали, философът ще сподели, че смята книгата си за *несправедлива и невярна, че не изразява истински мисълта му... тя е съвършено емоционална, но остава верен на любовта си към свободата. „Така мисля и днес – равенството според мене е метафизично празна идея, социалната правда трябва да се основава на достойнството на всяка личност, а не на равенството“* (Berdyayev, 2007б: 727).

Авторът посочва абсурдните опити на „новите историци“ да издигнат Октомврийския преврат в ранг на Велика октомврийска революция, да го сравнят с Френската революция. Четейки Първо писмо от книгата виждаме, че болшевиките са успели да се доближат до нея само в лошите ѝ страни. Революциите се извършват не от умерените и разумни течения като жирондисти и кадети, а от якобинци и болшевики. „*Вие, болшевиките, максималистите, анархистите и прочие, вие сте най-пасивните хора, духовно бездейни, неспособни да се съпротивлявате на стихииите...*“ (Berdyayev, 2003а: 13).

Според Бердяев *Френската революция е извършена от хора, които принадлежат към старото време, изпълнени със стари насилнически инстинкти, грехове и страсти, какъвто е Робеспьер. Новият човек се ражда след дълбоката духовна реакция срещу революцията, когато Шатобриан пише своя „Рене“ и „Духът на християнството“... Новият човек е роден в католическа и романтична реакция. Това е доказано от най-позитивните историци* (Berdyayev, 2003а: 14). Робеспьер и Ленин си приличат в желанието си да убият всеки творчески дух, в жаждата си да удавят качеството в количеството... Това обяснява защо всичко духовно значимо в историята на руската мисъл през XX век беше против вас: и Достоевски, и Владимир Соловьев, и Пушкин, дори и Толстой. „*Революцията на духа ще се роди от дълбоката вътрешна реакция срещу вашите революции, срещу вашето отрицание на всичко духовно*“ (Berdyayev, 2003а: 16).

Бердяев вярва, че в реакцията се ражда нещо трето, нещо различно от онова, което е било по време на революцията и преди нея. Не е задължително тя да е застой или движение назад, тя може да бъде и творческа.

Във „Философия на неравенството“ е може би едно от най-точните и ярки описания на руската интелигенция. *„Руският народ не е западноевропейски, той по-скоро е източноазиатски. Душата му е сложна и обърквана, в нея се сблъскват и смесват два потока на световната история, източната и западната... Всички вие, усвоили повърхностно западната мисъл, но никога не проникнали в дълбините ѝ, вие, руските интелигенти, в които неизбистрената източна стихия се смесва с повърхностното западно съзнание, сте неспособни за самопознание, вие сте безсилни да проникнете в тайната на Русия... Остротата на познанието се ражда, когато от двете противоположности преминем в нещо трето. Русия е велик и цялостен Изток-Запад по Божия замисъл... Вие, революционерите, хора на Изтока по своята стихия и хора на Запада по своите учения, вие погубихте великия замисъл Божи за Русия, вие попречихте на претворяването на двете стихии и двете начала във висша пълнота, в истинска вечност“* (Berdyayev, 2003a: 20–21).

За философа руската държава, руската душа имат женско начало – мисъл, която е развита не само в тази книга. В Русия липсва мъжественият дух и тя все го търси отвън. Тя е подчинена твърде много на чуждата нему Византия. Руското православие се различава от гръцкото, то е *оригинално явление на руския дух*. В руското православие има смесване на византизъм и хлистовство⁵⁾, езическо-дионисиево. Бердяев говори и за католицизма, който дава силно религиозно възпитание, самодисциплина, култура на душата. Католицизмът *„бронирал душата“*, давал *и кристални критерии за добро и лошо*. Точно това я прави недостатъчно чувствителна към мистични течения, които на Изток не са рядкост. Ако западният човек се откаже от религията, то у него ще остане здрава основа под формата на културни норми и добродетели на цивилизацията. Ако това направи руснакът, душата му се озовава във властта на нихилизма. *„Руската народна стихия еднакво намира израз както в черносотничеството, така и в болшевизма. Крайнолевите и крайнодесните у нас се обединяват в една и съща тъмна стихия...“* (Berdyayev, 2003a: 23).

Това интересно съчетаване на западни идеи с руската действителност и пречупването им през призмата на руската душа е характерно за Русия. Затова марксизмът в Русия придобива съвсем други характеристики, както и самото християнство. Прави впечатление нещо

друго, възприемането на тези идеи не доближава Русия до западната цивилизация, напротив – тя се отдалечава от нея, дори чрез тях тя се затваря още повече в себе си. Знаем, че осъществяването на марксизма в Русия затваря държавата и поставя основите на едно идеологическо противопоставяне със Запада, продължило десетилетия наред. Християнството, вместо да отвори Русия към Европа (това е една от основните причини държавите да го приемат, те да станат равноправни на останалия християнски свят), още повече я отдалечава от нея. Русия приема християнството малко преди да започнат противоречията между католици и православни в него, довели до Великата схизма. Този акт, както и падането на Константинопол, Флорентинската уния, кара руснаците да възприемат себе си като единствените пазители на източното православие. За тях западните хора стават нечисти, чужди, дори враждебни, от които трябва да пазят живота и религията си. Руснаците по своята същност сякаш сами, водени от невидими сили, искат да се отделят както от Запада, така и от Изтока, да са нещо трето, различно.

„Момченцата интелигенти“ намират мъжкото начало в Маркс. „Мъжественният германски дух отдавна си поставяше за задача да цивилизова женствената руска земя, той ѝ се натрапваше за съпруг“ (Berdyayev, 2003a: 24). За Бердяев руските социалисти са си народници, които той не харесва, смята ги за изостанали и безкултурни. Те просто обличат различни западни одеяния и най-страшните, най-разрушителните си деяния извършват в немските одежди на социалдемократията. Но те си остават народници, изразители на духа на разделението, а не на творчеството. „Това е изконната идея на руската интелигенция, че социалният въпрос трябва да се решава чрез подялба, а не чрез увеличаване на производителността, не с творчески труд“ (Berdyayev, 2003a: 27). Но Бердяев вижда и положителното в революцията. Чрез нея болшевиките показват лъжовността на техните идеи, на революционното месианство. Друга негова заслуга е изобличаването на лъжата на хуманизма, в която изцяло се намират социалистите революционери. В болшевизма хуманизмът преминава в своята противоположност, в изтреблението на човека (Berdyayev, 2003: 34).

Бердяев съжалява, че точно неговата страна е държавата, която осъществява социализма, припомняйки думите на Бисмарк: „Дано се намери страна, която да направи опит да приложи социализма с надеждата, че след това повече няма да има желание да се повтори този опит“ (Berdyayev, 2003a: 31).

Оригинални мисли намираме и в Девето писмо – „За социализма“. За него „Социализмът е плът от плътта и кръв от кръвта на буржоазно-капиталистическото общество, явление вътре в това обще-

ство“. И той свързва съдбата си с класа, породена от „буржоазния“ строй, с рожбата на капитализма – пролетариата. Идеолозите на социализма бъркат, като смятат пролетариата за класа месия. Това е класа, отровена от завист, злоба и отмъстителност, лишена от творчески изблици. Тя не може да бъде и да роди „висш човешки тип“. *От горчива необходимост, а не от свобода е роден социализмът.*

Бердяев вярва, че социализмът е създаден от висшия културен слой на буржоазията. *Тяхната мисъл безкористно е насочена към преодоляване на социалните противоречия. Това е мисълта на Сен Симон, Фурие, Оуен, социализмът на Платон, дори и Маркс и Ласал бяха буржоа, а не пролетарии. Само в тези буржоазни класи социализмът може да е благородно движение на човешкия дух, може да бъде идея. Само там се облагородява социализмът. Пролетарският социализъм принизява човешката природа и човешкия тип. Работникът може и да не се чувства пролетарий и е огромна вината на тези, които го тласкат по пътя на пролетарското самосъзнание* (Berdyayev, 2003a: 184).

Другото *кощунство* на социализма е, че иска да се възприема като нова религия, която идва да смени религията на Христос. Исква да бъде все и вся, изисква религиозно отношение. Бердяев смята, че това е свързано с еврейската апокалиптика и неслучайно Маркс е бил евреин (Berdyayev, 2003a: 187). Николай Бердяев ненавижда руските революционери за това, че искат да изравнят всички и всичко. Да колективизират. Социализмът е враждебен на духовния и качествения труд и т.н. *По-добре малцина да бъдат на по-високо културно равнище, отколкото всички на ниско равнище. Неравенството е условие за развитие на културата.*

Революционните процеси не спират да вълнуват Н. Бердяев и когато той е далеч от родината. Те продължават да го измъчват, продължава този гняв към случващото се в Русия, омразата към болшевиките и към всички, които са допуснали налагането на техните истини в родината му. Философът казва, че живее в историческо време на смяна на епохите. Слага се край на новата история и начало на новото средновековие.

В това ново средновековие на Русия ѝ е отредено особено място. Руският комунизъм принадлежи на новото средновековие, а не на старата нова история. За него не може да се мисли с категориите на новата история, да се прилагат категориите на свободата и равенството в духа на Френската революция, нито на хуманизма, нито на демокрацията... *„Трагедията на руския болшевизъм се разиграва не в дневната атмосфера на новата история, а сред нощната стихия на новото средновековие... Русия никога не е излизала напълно от средновековието...“* (Berdyayev, 2003b: 524).

В „Новото средновековие“⁽⁶⁾ Н. Бердяев отделя цяла глава на революцията. Философът не се отказва от твърденията си за негативите, които тя носи на Русия. Тя е *отвратителна, зла, кървава, разрушителна*. Но според него *всички революции са такива, няма добри и благородни революции. Въобще успешни революции не е имало, дори и Великата френска революция е отвратителна и неуспешна*.

Николай Александрович признава, че в една революция неизбежно трябва да тържествуват крайните течения, а по-умерените да бъдат унищожени. Безумие е да се вярва, че могат да се наложат възгледите на тези течения. *В руската революция утописти бяха кадетите, докато болшевиките бяха реалисти* (Berdyayev, 2003б: 553).

Дава се интересно и логично обяснение защо умерените сили, които управляват между двете революции от 1917 г., не успяват. *„Революцията низвергна и унищожи всички кабинетни рационални политици... В рационалната кабинетна политика не се чувстват никаква органична почва, никаква стихия, никакви дълбоки корени. Докато в революцията има извратена и болна народна стихия. Болшевизмът е рационалистично безумие, мания за окончателно уреждане на живота, основаваща се на ирационална народна стихия... Помогна и фактът, че у руснаците... е много силна склонността към авторитарна власт. За никаква правова, конституционна държава руският народ не иска и да чуе“* (Berdyayev, 2003б: 554).

Грешно ще е, ако за всички злини се обвинят болшевиките, така както е извращение за всичко да се обвиняват евреи, масони, интелигенция, старата власт. *„Духовна измама е схващането, че източникът на злина е извън мен, а пък аз самият съм съд, преливащ от добро“* (Berdyayev, 2003б: 554 – 555). Всеки трябва да поеме част от вината, това е вярно по отношение и на старото самодържавие, и по отношение на болшевизма.

В „Новото средновековие“ авторът изказва мнението, че *болшевизмът не е външно явление за руския народ, той е духовна болест, съответства на неговото духовно състояние*. Погрешно е да се смята, че това е *шайка разбойници, ръководени от външни сили*. Затова и Бердяев не се страхува да заяви: *„Болшевизмът е мой грях и моя вина“* (Berdyayev, 2003б: 559).

Идването на болшевиките на власт Бердяев сравнява с падането на Римската империя и античната цивилизация, с идването на варварите. Но тези варвари не могат да бъдат победени с *„кавалерийски дивизии“*. *„Болшевизмът трябва да бъде преодолян преди всичко отвътре, духовно, и едва след това – политически“* (Berdyayev, 2003б: 564).

Според Бердяев революцията е унищожила всички социални класи, но това не е било трудно, защото тяхната структура никога не е била силна. *Дворянството и буржоазията вече не съществуват, остана само селячеството. Комунистическите революции унищожиха пътьом и работническата класа*.

Освен селячеството съществуват само съветската бюрокрация и угнетената интелигенция (Berdyayev, 2003б: 574 – 575).

Философът вижда изменение в руския народ, промяна в изражението на руското лице. Това е новият слой – не толкова социален, а антропологичен. Революцията е извършила и биологичен подбор, останали са най-силните индивиди. Появи се младият човек... с военна осанка, много енергичен, делови, обсебен от воля за власт и пробиващ си път с лакти към първите редици на живота, в повечето случаи нагъл и безпардонен... Тези господа ще се докопат до първите места в живота, работейки за чека, като извършат неизброимо количество разстрели (Berdyayev, 2003б: 574).

Във всички книги на Н. Бердяев за революцията той не спира да предупреждава, че културата в Русия е мъртва, че болшевиките нямат нужда от образовани хора, от интелигенция. Равнището на култура, както и нейното качество ще спаднат. Русия ще се превърне в царство на цивилизованото селячество. Ще се създаде новата руска буржоазия, но това не е класа на фабриканти и банкери, а победоносният социално-антропологичен тип. Болшевиките, комунизмът и съветската власт не са единствените причини за нещастията, сполетели страната, те трябва да се търсят и във вътрешните процеси, които се извършват в Русия. „...руският въпрос изобщо не е в шепа болшевики, взели властта, която би могла и да се свали, а в огромния брой нови хора, заграбили лостовете на живота, които не е толкова лесно да бъдат свалени... И неговите (на комунизма) морални последици са по-ужасни от държавните му правови и икономически последици“.

Тези разсъждения на Н. Александрович повдигат много, и то болезнени въпроси. И най-тревожният от тях е защо болшевиките успяват. И тук не търсим историческите причини за това, а духовните промени, настъпили в живота на руснаците. При Бердяев те са водещи, историческите факти са само техни последиствия, техен рефлексен отговор. По време на войната и революциите руснаците губят своята вяра, деморализират се. Заменят вярата си в Бога с лъжовната вяра на социализма и това ги вкарва в дупка. „Руският народ в огромното си мнозинство не може да понася болшевиките, но той е затънал в болшевишко състояние, в лъжа. Това е парадокс... Руският народ трябва да бъде изваден от състоянието си на болшевизъм...“ (Berdyayev, 2003б: 564 – 565).

Ако го нямаше това трансформиране в съзнанието на хората, те нямаше да застанат зад болшевиките, нямаше да им помогнат да победят в кървавата гражданска война. Руснаците нямат желание и воля да пометат болшевиките. Те просто се примиряват с новия режим и намират удобно място в него (разбира се, от това число изключваме милионите убити, затворени в лагери и изселени зад граница). И точно тези хора са много по-опасни от болшевиките, те правят възможен болшевишкия режим. Болшевизмът намира среда в народопсихологията на руснаците, става негова съдба.

В „Извори и смисъл на руския комунизъм“, писана доста по-късно от останалите дотук изброени книги, Бердяев се опитва да даде отговор на въпроса защо комунизмът се е вплел толкова надълбоко в руската душа, защо той е толкова близък до нея, защо Русия е държавата, която го осъществява на практика.

Още първото изречение предупреждава, че повърхностното вглеждане в историята на руския комунизъм води и до неговото неразбиране. Ако познаваш историята на комунизма, не означава, че ще разбереш и руския комунизъм, просто защото това са две различни неща. *„Руският комунизъм е труден за разбиране поради двойствения си характер. От една страна, той е световно и интернационално явление, а от друга – руско и национално. За хората от Запада е особено важно да разберат националните корени на руския комунизъм, неговата детерминираност от руската история. Познаването на марксизма в този случай не помага“* (Berdyayev, 2007в: 55).

Но да опознаеш руския марксизъм, не е достатъчно да познаваш историята на Русия от края на XIX и началото на XX в., трябва да се върнеш по-назад, чак до образуването на Киевска Рус. Всяка стъпка от създаването и съществуването на Русия като държава, трансформациите, през които преминава – Киевска Рус, Московска Рус, Имперска и така до Съветска Русия (Русия сякаш търси най-добрата форма като държава, която ще подхожда на същността ѝ), са важен етап от разбирането на руския комунизъм. Идеята за Москва като трети Рим, начинът по който се възприемат християнството, месианството, старообрядството, реформите на Петър I... всичко това е част от опознаването на руската душа. За да се разбере руският марксизъм, е необходимо да се знае как възниква и се изгражда като отделен социален слой руската интелигенция. Точно тя става и носител на социалистическите идеи, които заливат Русия в началото на XX в.

Двойственият характер на руския комунизъм важи и за руската интелигенция. На Запад това са хората, които се занимават с интелектуален труд – учители, писатели, художници и др. *„Към руската интелигенция основно принадлежат хора, които не се занимават с интелектуален труд и изобщо не са особено интелигентни... Интелигенцията по-скоро напомня монашески орден или религиозна секта с особености си морал, крайно нетърпим, със задължителния си светоглед... Интелигенцията у нас е винаги идеологическа, а не професионална... тя се е образувала от различни социални класи, в началото предимно от по-културната част от дворянството... а след премахването на крепостното право – и от селяни“* (Berdyayev, 2007в: 67 – 68).

Бердяев казва, че руската интелигенция е винаги увлечена от някакви идеи, предимно социални. Руското самодържавие отвръща на появяващата се интелигенция с преследвания и каторга, това е съдбата на Александър Радищев

и Николай Новиков. Тези взаимоотношения си остават до края на самодържавието. „За руската интелигенция, в която преобладават социалните мотиви и революционните настроения, която поражда типа човек с единствена специалност – революцията, е характерен крайният догматизъм...“ (Berdyayev, 2007в: 68 – 69).

Смазано е и въстанието на декабристите, които, виждайки Западна Европа, разбират колко е изостанала Русия, но намират твърде малко последователи в родината си за осъществяване на благородните си идеи. Всеки опит за критика към съществуващия строй е смазан още в зародиш. След Николай I всичко тръгва по пътя на разкола и революцията.

Философът проследява зараждането на руския комунизъм, като се връща назад в историята на революционното движение. По неподражаем начин са разгледани личности като Белински, Херцен, Чернишевски, Нечаев, Ткачов, Лавров, Бакунин, движенията на славянофили, западняци, народничеството и как те оказват влияние върху формирането на руската радикална интелигенция. Възникването на руския марксизъм и зараждането на социалдемократическото движение се свързват с групата „Освобождение на труда“ и Георги Плеханов. Марксистите късат с народничеството и утопичния социализъм и желаят развитието на капитализма, но не защото ги интересува икономическото развитие на Русия, а защото той ще доведе класата оръдие – пролетариата. „Лостът, с който може да бъде преобърнат светът, е намерен“ (Berdyayev, 2007в: 146).

Николай Бердяев достига до най-важната причина за победата на болшевиките в руската революция. Разбира се, тя повече се свързва с духовните изменения у руския народ, с неговата менталност, отколкото с историческите факти и наслагвания. Ленин така преобръща марксизма, че той най-добре да пасне на руската действителност. Няма защо да се чака развитието на капитализма и създаването на работническата класа. „В марксизма-болшевизма пролетариатът престава да бъде емпирична реалност, защото в качеството си на емпирична реалност пролетариатът е нищожен, а е преди всичко идея за пролетариат, като носител на тази идея може да бъде незначително малцинство“ (Berdyayev, 2007в: 154).

Ленин слива марксизма със старата руска революционност, която е против капитализма, с Чернишевски, Бакунин, Нечаев, Ткачов. Маркс се свързва със Стенка Разин. Болшевикът извършва революция в името на Маркс, но не по Маркс. Извършва русификация и ориентализация на марксизма.

Последните две изречения са в основата на цялостното осмисляне и разбиране на руската революция. Точно това вплитане на марксизма в руската действителност прави от болшевиките победители, а останалите политически партии са подложени на физическо и идеологическо заличаване. Ленин знае какво иска и знае как да го постигне, познава много добре

руския народ, характера му, желанията му – и му ги предлага. Той знае, че руската революция няма да е такава, каквато я описва Маркс, нито ще върви по релсите на доктринерите. Руската революция е универсална по своите принципи, но в същото време е дълбоко национална и повече се национализира по резултатите си. Заради този двойствен характер на руския комунизъм Бердяев казва, че хората от Запада го приемат като азиатски комунизъм, че: „Само в Русия е възможна комунистическа революция“ (Berdyayev, 2007в: 162).

Въпреки своеобразния си характер (породен от икономически, политически и социокултурни различия) руските революции не трябва рязко да се отделят от общия европейски процес. Те въпреки всичко са част от него. Революциите в Европа започват като последица от Ренесанса. Русия не изживява свой Ренесанс, това също е причина за различния тип революции, които протичат в нея. Революциите са етап от развитието на масата и нейните уравнителни идеи, те и породеното насилие от тях са предизвикани от изчерпването на творческите идеи (Dobrev, 1999: 99).

Ленин успява в революцията, защото той има същия двойствен характер, както и самият руски марксизъм. Философът вижда в него черти както на Чернишевски, Нечаев, Ткачов, Желябов, така и на великите московски князе, на Петър Велики и на държавните дейци от деспотичен тип... Ленин е революционер максималист и държавник. Той съчетава крайния максимализъм на революционната идея, тоталитарния революционен светоглед с гъвкавостта и опортюнизма при средствата за борба, в практическата политика (Berdyayev, 2007в: 163).

Затова в революцията успява Ленин, а не Мартов – един от идеолозите на меншеvizма. Меншевиките не приемат най-важната и вълнуваща Ленин страна на марксизма – неговата революционност. Те не вярват, че социалистическа революция ще се реализира в селска страна, където преобладаващата част от населението са селяни. Те не вярват и в политическия потенциал на селяните. Меншевиките искат първо Русия да мине през капитализма, през изграждането на силна и осъзната работническа класа. Те не разбират работническо-селската революция и работническо-селската република на Ленин. Не разбират съединяването на сърпа и чука.

Според Бердяев са възможни три гледни точки за революцията.

1. Революционна и контрареволюционна, тоест на хората, които участват в нея.

2. Обективноисторическа, научна – на хората, които познавателно я наблюдават, но не участват в нея.

3. Религиозно-апокалиптична и историософска гледна точка – на хората, приели вътрешно революцията, мъчително изживяващи и възвисяващи се над делничната ѝ борба.

Най-слабо революцията е разбрана от хората, които участват в нея. Обективните историци могат да изяснят много неща относно революцията, но те не разбират смисъла ѝ. Третата гледна точка достига до дълбините на революцията, до нейния смисъл. Бердяев, като религиозен философ, гледа точно от този ъгъл към революцията. Той твърди, че: *смисълът на революцията е вътрешен апокалипсис на историята. Апокалипсисът не е само откровение за края на света, за страшния съд. Апокалипсисът също е откровение за винаги близкия край вътре в самата история, разобличаване на историческите несполуки* (Berdyayev, 2007в: 177 – 178). За християнската съвест е трудно да приеме историята, тя в значителна степен е грях, кръвопролития и насилие. Историята трябва да приключи, да бъде съдена от Бога, защото в историята не се осъществява правдата на Христа⁷⁾.

Болшевиките по блестящ начин използват руските традиции и познаването на руската душа за налагане на новия политически режим. Те са царе на демагогията, първо са най-големите критици на войната, а после я използват за идването си на власт. Точно войната им осигури победата. Опирайки се на руските традиции за деспотично управление отгоре, Ленин налага диктатура вместо непривичната демокрация, за каквата не съществуват навици. У руския народ липсват римските представи за собственост и за буржоазни добродетели, но той е свикнал да живее в колектив, да смята земята за Божия, тоест ничия в човешкия смисъл.

Последната книга, на която ще се спра, е „Самопознанието“. Това не е типичната автобиографична книга, това е *история на духа и самопознанието*. В нея Бердяев разказва как на младини е пленен от марксизма, смята го за процес на европеизация на руската интелигенция, приобщаване към западната интелигенция, излизане на широки простори (Berdyayev, 2007б: 609). Но Бердяев става критичен марксист, той е чужд по дух на марксизма на Ленин и другите интелигенти, които осъществяват революцията. В критическия марксизъм Бердяев казва за себе си, че стои вляво, а вдясно е Пьотр Струве, който по-късно става либерал. Според философа П. Струве е близък до възгледите на Бернщайн, но самият той смята, че либералната общественост и типът на руския либерал винаги са му били *несимпатични*. Когато по-късно през 1903 и 1904 г. участва в конгресите на „Съюз за освобождение“ в Шварцвалд и Шафхаузен, го привлича повече красотата на природата, отколкото тяхното съдържание. Бердяев се чувства в свои води повече сред социалдемократите, но те го игнорират *заради неговия „идеализъм“ и духовните му търсения, докато либералите поради същите причини гледат на него насмешливо-иронично* (Berdyayev, 2007б: 622 – 624).

Н. Александрович преживява с болка последиците от малката революция от 1905 г. *С тази неуспяла докрай революция приключи всъщност героичният период в историята на руската интелигенция... започна истинско морално разложение* (Berdyayev, 2007б: 626).

Още през 1907 г. Бердяев предсказва, че когато в Русия удари часът на истинската революция, ще победят болшевиките, че тя ще е враждебна на свободата и хуманността („Из психологията на руската интелигенция“). И въпреки всичко признава: *За цял живот си останах чувствителен към марксизма. Така и до днес. Познавам добре марксизма, защото го зная не само външно, но и вътрешно и той ме измъчва* (Berdyayev, 2007б: 628)

„Преживях руската революция като момент от собствената си съдба, а не като нещо външно и напратено. Тази революция се случи с мен, макар че се отнасях много критично и се бунтувах срещу проявите на злото в нея“. Тези думи на Бердяев чудесно кореспондират с думите на друг руски класик – Борис Пастернак, в романа му „Доктор Живаго“: *„Революцията изблизна от само себе си, като дълго спрян дъх. Всеки живна и се прероди, у всички стават някакви промени и преломии. Може да се каже: всеки изживя по две революции – едната своя, лична, другата обща...“*.

Всички в Русия чакат и изживяват революцията, тя е нейна неизбежна съдба. Но най-страшното идва след нея – метаморфозата у хората, станали част от съветската система, примирили се с нея. *„Новият антропологичен вид произлезе от войната, която роди болшевишките кадри. Той е толкова милитаризиран, колкото и фашисткия тип“* (Berdyayev, 2007б: 729).

Бердяев има интересни виждания относно фашизма и в „Самопознанието“ той не подминава тази актуална за времето на написване на книгата тема. Тук няма да се спирам на характеристиките на фашизма като политическа система или да изпадам в историческа дребнавост, като изброявам разликите между него и комунизма в Русия, а такива действително има; просто ще представя неговите виждания.

Според Николай Александрович фашизмът възниква благодарение на руския комунизъм, който не би бил възможен без Ленин. Цялата западна история между двете световни войни се определяше от страха пред комунизма. Фашизмът е разгледан през разбирането на философа за свободата, според него тя не е демократична, а е аристократична. *„Фашистките движения на Запад също потвърдиха тази мисъл, те носят печата на Великия инквизитор – заради хляба да се откажат от свободата“*. Но Ленин не се превръща в диктатор в съвременния смисъл на думата. Такъв става Сталин, който е държавник от източен, азиатски тип. Сталинизмът, тоест комунизмът от периода на строителството, незабелязано се преражда в своеобразен руски фашизъм (Berdyayev, 2007б: 195).

В годините на изгнание, както ги нарича Бердяев, той не спира да пише за комунизма и руската революция. Не харесва комунизма такъв, какъвто той се показва в руската революция – отричащ свободата, личността, духа. В това, а не в неговата социална система, е демоничното зло. Би се съгласил да приеме комунизма социално – като икономическа и политическа организация,

но не и духовно. „Аз съм привърженик на социализма, но моят социализъм е персоналистичен, той не е авторитарен, не допуска примат на обществото над личността и изхожда от духовната ценност на всеки човек...“ (Berdyayev, 2007b: 744).

Извън родината Бердяев страни от бялата емиграция, не я харесва, не харесва призивите им за насилственото сваляне на болшеvizма. Той продължава да вярва, че болшеvizмът трябва да бъде преодолян вътрешно. За него емиграцията принадлежи безвъзвратно към миналото, лишена от значение и дори вредна. Има нещо маниакално в бялата емиграция – да не може да говори за нищо друго освен за болшевиките, това е истински психопатологичен комплекс. Руската интелигенция действително има трагична съдба. По време на царизма се бори срещу него, гние в затворите, подготвя почти век революцията и накрая тази революция води на власт сила, която се обръща срещу нея самата. Интелигенцията отново е смазана, отново е прогонена от родината си, отново има враг – болшеvizмът заема мястото на царизма.

Едни от най-трудните години на философа са по време на Втората световна война. Събитията, които откроява през този период, са германската окупация на Франция и войната на Германия срещу Русия. *За мен нямаше нищо по-мъчително от окупацията – в нея има нещо извънредно унижително за човешкото достойнство... не можех да гледам спокойно германските мундири, всичко в душата ми роптаеше* (Berdyayev, 2007b: 831). Това е и моментът, в който Бердяев усеща заплахата за живота си. Въпреки това не спира работата върху автобиографията си и не крие, че е идеен противник на хитлеризма, националсоциализма и фашизма.

„Нахлуването на германците в руската земя разтърси дълбините на моето същество“. Спомня си, че патриотизмът му тогава достига връхната си точка. Чувства се слят с успехите на Червената армия. Бердяев дели хората на такива, които искат победата на Русия, и такива, които искат победата на Германия; вторите смята за *изменници*. Той ненавижда руснаците, които мислят, че Хитлер ще освободи Русия от болшевиките. „В годините на окупацията сред част от руските емигранти имаше отвратително приспособленчество към германците, което трябва да се охарактеризира като измяна“ (Berdyayev, 2007b: 836). Споделя, че още през 1922 г. в международните отношения е ориентиран просъветски, за него единствената руска национална власт си остава съветската. Действително това е интересна позиция – от една страна, ненавижда болшевиките и това, което те правят в Русия, но от друга, остро се изказва за всякаква външна интервенция в страната.

Това съвсем не означава, че Бердяев се е примирил или съгласил с болшевишката власт, напротив. Голяма част от емиграцията по време на Втората световна война подкрепя политиката на Сталин и войната на руския народ против нацистите, казвам на народа, защото това е и Отечествена война, в

която умират милиони цивилни в битка с нацизма. Затова е много трудно днешните руснаци да приемат поставянето на знак за равенство между режимите в Русия и Германия, най-вече от западни историци и политици. Сблъсъкът между двата тоталитарни режима води до деликатното положение немалко руснаци, които ненавиждат политическата система в своята държава, да започнат да я подкрепят от любов към родината и народа си. Между тях е и Бердяев. От двете злини те избират своето зло. Щеше да е хубаво, ако имаше как не само Хитлер, но и Сталин да беше загубил войната, милиони човешки съдби и животи щяха да бъдат спасени.

След края на войната Бердяев преживява поредното си *тежко разочарование* от съветската система. „*След героичната борба процесите в съветска Русия не протекоха така, както можеше да се очаква. Това не даде повече свобода – напротив... Отблъскващ е и растящият централизиран тоталитарен етатизъм*“ (Berdyayev, 2007б: 627).

Николай Александрович още повече се отделя от руската емиграция, тя продължава да се интересува единствено от съветската власт, докато за него *главният въпрос е за отношението към руския народ, към съветския народ, към революцията като вътрешен момент от съдбата на руския народ* (Berdyayev, 2007б: 836 – 837).

Точно затова въпросът за революцията е основен в творчеството му и трудно може да бъде изчерпан. В последните години от живота си Н. Бердяев пише: „*Разбрах, че винаги съм бил и си оставам революционер поради същите причини, поради които се бунтувах срещу революцията и революционерите. Тази революционност е свързана с моя персонализъм и патос в разбирането за свободата. Осъзнах окончателно истината, че духът е свобода и революция, а материята е необходимост и реакция и тя придава реакционен характер на самите революции... Видях, че в самия революционен социализъм може да се открие духът на Великия инквизитор. Това са интегралният комунизъм и националсоциализмът*“ (Berdyayev, 2007б: 627).

Революцията на Бердяев е революция на духа, не на политиката. Затова и не престава да повтаря, че болшеvizмът трябва да се преодолее духовно от руснаците, само така ще се изчистят от своите бесове. За Русия е неизбежно да премине през опита на болшеvizма. Въпросът е дали ще успее да излезе чиста от него, за да не го повтори.

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. „Тактически център“ е обединена нелегална организация, която е изградена от партии и организации с антиболшевишка насоченост. Създадена е през 1919 г. Нейна основна цел е да координира действията на всички тези организации, но много бързо е разкрита и членовете ѝ са

- изправени пред съд. Смъртна присъда получават 19 човека, която по-късно е заменена с каторга.
2. Хрестоматия по истории России: 1917 – 1940. М., 1994, 260 – 262. (Khrestomatiya po istorii Rossii: 1917 – 1940. Moskva, 260 – 262).
 3. Пак там, с. 262.
 4. Пак там, 265 – 268.
 5. Хлистовство – мистична християнска секта в Русия от XVII в.
 6. Смята се, че терминът ново средновековие Бердяев заимства от Пьотр Бицилли „Основи на социализма“ (1917).
 7. За апокалиптичния смисъл на историята виж: Бердяев, Н. Новото средновековие. Смисълът на историята. Т. 2. С., 2003.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Berdyaev, N. *Sudba Rossii*. Moskva [Бердяев, Н. (1990). *Судьба России*. Москва].
- Berdyaev, N. *Smisulut na istoriyata*. Sofia [Бердяев, Н. (1994). *Смисълът на историята*. София].
- Berdyaev, N. *Novoto srednovekovie. Filosofiya na neravenstvoto*. Т. 2. Sofia [Бердяев, Н. (2003а). *Новото средновековие. Философия на неравенството*. Т. 2. София].
- Berdyaev, N. *Novoto srednovekovie*. Т. 2. Sofiya [Бердяев, Н. (2003б). *Новото средновековие*. Т. 2. София].
- Berdyaev, N. *Samopoznaniето. Ruskata ideya*. Т. 6. Sofia [Бердяев, Н. (2007а). *Самопознанието. Руската идея*. Т. 6. София].
- Berdyaev, N. *Samopoznaniето*. Т. 6. Sofia [Бердяев, Н. (2007б). *Самопознанието*. Т. 6. София].
- Berdyaev, N. *Samopoznaniето. Dukhovete na ruskata revolyutshiya*. Т. 6. Sofia [Бердяев, Н. (2007в). *Самопознанието. Духовете на руската революция*. Т. 6. София].
- Berdyaev, N. *Samopoznaniето. Izvori I smisul na ruskiya komunizim*. Т. 6. Sofia [Бердяев, Н. (2007г). *Самопознанието. Извори и смисъл на руския комунизъм*. Т. 6. София].
- Dobrev, D. *Krizata na evropeyskata kultura*. Shumen [Добрев, Д. (1999). *Кризата на европейската култура*. Шумен].

RUSSIAN REVOLUTIONS AS VIEWED BY NIKOLAI BERDYAEV

Abstract. Russian revolutions of 1917 still attract the attention of the historians. Was Russia able to avoid those cataclysms? Why was the Proletarian revolution

accomplished in an undeveloped rural country? These and many other questions have answers sought in the perspicacious books of the Russian religious philosopher Nikolai Berdyaev. He is the man who saw the truth that the revolution was the internal destiny of the Russian people and that Bolshevism could only be defeated with intellectual overcoming and not with guns.

✉ **Dr. Asya Atanasova**

Konstantin Preslavsky University of Shumen
115, Universitetska St.
9712 Shumen, Bulgaria
E-mail: asya_atanasova@abv.bg